

“research”, fall into the risk zone, if they can't meet this criterion. The solution of this task continues to be relevant for museums and collections of Western Ukraine, causing the need for their response to the challenges of the 21st century.

Key words: museum, collection, higher educational establishment, research.

Отримано: 30.10.2017

УДК 338.483.12:728.81(477.43)

В. С. Поліщук

ВІДНОВЛЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ФОРТИФІКАЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Автор статті звертає увагу на те, що Хмельницька область багата на пам'ятки фортифікаційної архітектури, в якій вагоме місце становлять замкові комплекси. Саме дані комплекси викликають велику зацікавленість як в співвітчизників, так і далеко за межами України.

Одночасно автор підкреслює, що переважна більшість фортифікаційних споруд, які є на теренах області знаходяться в занедбаному стані, мають низький технічний рівень.

Автор статті загострює увагу на необхідності відновлення і збереження пам'яток фортифікаційної архітектури, які є могутнім засобом зацікавленості туристів. В зв'язку він пропонує включати їх в інфраструктуру музейної експозиції, оскільки це є прийнятним і до напівзруйнованих замкових комплексів і тих, що збереглися у вигляді фрагментів, руїн.

Викликає певний інтерес зміст статті твердженням автора про те, що відновлення історичних пам'яток способом їх реставрації не є єдиним, що більш ефективним методом їх збереження є пристосування архітектурних споруд до сучасних потреб.

В статті наголошується думка про необхідність створення автономних музейних комплексів історичного, історико-краєзнавчого, художнього профілів.

Автор робить висновок про те, що тільки весь комплекс цих організаційних заходів і дій, направлених на технічне відновлення і збереження об'єктів, сприятиме в найбільшій мірі збереженню історичних пам'яток фортифікаційної архітектури і послужить великим стимулом для поціновувачів старовини, тобто туристів.

Ключові слова: архітектура, комплекси, відновлення, збереження, стан, засоби, реставрація, пам'ятки, пристосування.

Розглядаючи історичні пам'ятки, які є на території Хмельницької області, можна зробити висновок про те, що найбільш вагоме місце в них посідають фортифікаційні споруди, а саме: замкові комплекси. Саме вони в найбільшій мірі приваблюють туристів і викликають певний інтерес як у співвітчизників, так і далеко за межами України.

На території Хмельницької області нараховується 14 фортифікаційних споруд, з яких 12 об'єктів становлять замки і замкові

комплекси. Дослідження їхнього сучасного стану свідчить про те, що рівень їх збереження є дуже низьким. При цьому слід звернути увагу на те, що відносно велика наявність фортифікаційних пам'яток на території Хмельницької області є могутнім засобом для зміцнення і розвитку туризму на її території.

Робота по визначенню критеріїв, за яким відбувається оцінка пам'яток фортифікаційної архітектури проводилась на основі вітчизняного досвіду реставрації та пристосування пам'яток [4; 6; 9; 11; 17], а також наукових розробок та рекомендацій [1; 7; 14; 15; 18]. Основним критерієм оцінки та початку робіт по визначенню нового змісту пам'яток фортифікаційної архітектури є історико-культурна цінність об'єкта [5]. Ці показники для різних замкових комплексів неоднакові, оскільки беруться до уваги розміри, стан збереженості, архітектурні особливості пам'яток, історичні події, пов'язані з самими об'єктами. В залежності від рівня історико-культурної цінності відбувається вибір шляхів музеєфікації пам'яток. Для замкових комплексів, що мають значну історичну, мистецьку, наукову, художню цінність найдієвішим засобом музеєфікації може бути оголошення їх історико-культурними заповідниками та створення музею на території пам'ятки (НІАЗ Кам'янець, державний історико-культурний заповідник «Меджибіж»). Як правило, до складу таких заповідників входить не лише замковий комплекс, а й низка інших історико-культурних пам'яток.

Проблемним є питання включення в сучасне життя пам'яток, які в наслідок різних причин мають меншу історико-культурну цінність. Особливо на ефективність їх використання впливає їх технічний стан. Вчений А.В. Лесик стверджує, що технічна характеристика пам'ятки архітектури вважається найголовнішим критерієм у визначенні застосування споруди [10]. Саме фізичний стан об'єкта є вихідною базою початку робіт по реставрації, консервації чи відновленню пам'ятки. Задовільний технічний стан архітектурних пам'яток є чи не найголовнішим критерієм привабливості туристів. А тому, реставрація будинків і споруд фортифікаційної архітектури є надзвичайною умовою розвитку туристичної галузі регіону.

Виходячи із вище сказаного, можна зробити висновок про те, що актуальність теми написання статті не викликає сумніву.

Безумовним є і те, що туризм на сьогоднішній день являється одним з найбільш важливих чинників зміцнення економічної могутності регіону, оскільки він забезпечує швидкі та високі прибутки, стимулює регіональний розвиток, сприяє створенню робочих місць, забезпечує суттєвий прогрес у всіх сферах суспільного життя. Одночасно він являється могутнім важелем зростання національного і духовного відродження, підвищення самосвідомості громадян України, пробудженням в них патріотизму, породжує здатність до самопожертви [13, с.388].

Успішному вирішенню проблеми відновлення і збереження пам'яток фортифікаційної архітектури приділяють увагу ряд провідних вітчизняних вчених: С.Е. Баженова, Є.М. Пламенницька,

Л.І. Виногородська, О.Б. Моця, Ю.Й. Сінський, Ю.А. Нельговський, І.В. Данилов, О.В. Жукова, О.Є. Мальченко, В. Цяук, М.П. Березюк, О.В. Карбовський, І.М. Дида, В.В. Вечерський, П.Г. Юрченко, В.В. Кочубей, М.Д. Войтюк, Т.М. Клименюк і ряд інших.

В своїх наукових доробках вище згадувані вчені звертають увагу на те, що проблема використання споруд фортифікаційної архітектури не тільки не втратила актуальності в наші дні, а навпаки, набула особливої гостроти. Вони підкреслюють, що від успішного вирішення проблеми сучасного використання пам'яток, їх ролі, місця в нашому житті залежить подальше існування та збереження архітектурного надбання.

На це направлена і робота ряду наукових інститутів України, таких як: «Укропроєктреставрація», «Укрозахідпроєктреставрація», НДУТІАМ. На протязі ряду років вище згадувані заклади ведуть науково-дослідні та проєктні розробки реставрації й подальшого використання замкових комплексів України.

Мотю написання статті є привертання уваги громадськості до найбільш привабливих, з погляду туриста, історичних пам'яток Хмельниччини, якими, безумовно, є споруди фортифікаційної архітектури.

Досвід реставрації свідчить про те, що на всіх етапах – від розробки проєкту до його реалізації – ще лишається нерозв'язаними проблеми нового функціонального змісту пам'ятки фортифікаційної архітектури, створення охоронних зон навколо об'єктів, які реставруються, збереження природнього навколишнього ландшафту [10]. При цьому слід звернути увагу на те, що реставраційні роботи самі по собі не вирішують питання використання того чи іншого об'єкту. Оскільки існують випадки, коли реставрована споруда залишається без використання, що призводить до занепаду та необхідності повторної реставрації [2, с.48]. Повне відродження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства і в першу чергу до залучення туристичних потоків.

Напрямок охорони пам'яток шляхом реєстрації з пристосуванням до сучасних потреб стосується, як правило, добре збережених замкових комплексів. Остеронь, поза включенням до активного життя суспільства, залишаються напівзруйновані замки [16]. А тому ми повністю поділяємо думку вчених В.В. Куцевича [5] і А.В. Лесика [10], які стверджують, що повне відродження пам'яток фортифікаційної архітектури може гарантувати тільки пристосування їх до сучасних потреб суспільства.

Не отримавши нових функцій, не здобувши справжнього господаря й не включившись в активне громадське життя, вони, як стверджує вчена С.Е. Баженова, приречені на моральний і фізичний занепад [2, с.48]. Слід відмітити, що на сьогоднішній день існує багато комерційних пропозицій щодо пристосування пам'яток фортифікаційної архітектури до сучасних потреб. Головною відмінною таких пропозицій є розрахунок на те, що пристосування перш за все повинно приносити прибуток, ніж сприяти збереженню пам'ятки, запобігаючи її фізичному і моральному знищенню [1].

Проаналізувавши ситуацію, існуючу на сьогоднішньому етапі в справі охорони та використання замкових комплексів, можна напевно стверджувати, що, не зважаючи на значні наукові досягнення в області реставрації, деякі успіхи в пристосуванні, загалом проблема включення замкових комплексів у сучасне життя залишається не вирішеною. Метод реставрації з подальшим пристосуванням до нових функцій не витримує головних вимог функціонування замкових комплексів як об'єктів культурної спадщини: забезпечення активних технічних заходів, збереження й відновлення, проведення профілактичних заходів з метою відокремлення об'єктів від прогресивних факторів, що прискорюють процеси їх старіння, руйнації, максимальне вивчення та екскурсійне відвідування пам'яток [2, с.49].

На основі вище сказаного, можна зробити висновок про те, що з метою поліпшення збереження пам'яток фортифікаційної архітектури, не залежно від їх технічного стану, виникає потреба в більш активному впровадженні в життя інших засобів збереження замкових комплексів, тобто таких засобів, які б відповідали усім вимогам їх ефективного збереження. Ми розділяємо думку вченої Е.А. Шулякової, яка стверджує, що найбільш ефективним засобом використання й, відповідно, збереження є музеєфікація даних пам'яток, що безумовно сприятиме їх привабливості для туристів.

Ми погоджуємося також з думкою тих вчених, які стверджують, що найбільш поширеною сьогодні й відпрацьованою в усіх відношеннях формою збереження та реставрації старовинних зразків фортифікаційної архітектури є автономні музейні комплекси історичного, історико-краєзнавчого, художнього профілів, створювані на заповідних історико-архітектурних територіях.

Концепції побудови музею на території замкових комплексів повинні розраховуватись на широке коло відвідувачів, інтенсивне включення замків до музейного простору України й культурного життя регіону, що, в свою чергу, буде стимулювати розвиток напрямів, пов'язаних з популяризацією замкових комплексів, формуванням в суспільстві громадської думки, сприятливої для охорони пам'яток, патріотичним і міжнаціональним вихованням молоді та підлітків, піднесенням шкільної туристсько-краєзнавчої діяльності [2, с.50]. Але щоб впровадити в життя цей задум необхідною умовою є виконання великих реставраційних робіт даного виду споруд.

Тому доречною є думка про те, що пам'ятки, технічний стан яких є незадовільним, у більшості випадків залишаються непристосованими. Подібні пам'ятки практично не підлягають реконструкції та відбудові, але вважається за доцільне консервація таких залишків з упорядкуванням навколишніх територій з метою створення умов для їх екскурсійного огляду (замки в Зінькові, Летичеві, Сатанові, Сутківцях, Чернокозинцях) [2, с.58].

При пристосуванні замкових комплексів під заклади відпочинку й туризму потрібно уникнути, як стверджує вчений О.С. Бойко, низки недоліків, які передусім полягають у низькому рівні сервісу, за великої вартості путівок, низькій якості реставра-

ційних робіт. Надання нових функцій замковим комплексам вимагає значних фінансових коштів, робить неможливим проведення науково-дослідних і охоронних робіт на території замку, обмежує доступ туристів до всіх об'єктів. Все це стосується добре збережених комплексів, до того ж пам'ятки архітектури повинні мати зручний транспортний під'їзд [3]. Важливим напрямком залучення туристичних потоків до історичних пам'яток архітектури є їх безпосереднє включення в інфраструктуру музейної експозиції. Цей варіант є прийнятним до напівзруйнованих замкових комплексів і тих, що збереглися у вигляді фрагментів руйн. В цьому випадку пам'ятка набуває значення основного, а іноді єдиного експонату.

Нам глибоко імпонує класифікація архітектурних споруд, запропонована вченими Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка С.Е. Баженовою, А.В. Баженовим, В.Б. Буторіною, І.І. Ковтунік, Б.О. Опрєю, І.В. Ящишеною, для науково-обґрунтованого включення їх до сучасного життя. Вони пропонують класифікувати архітектурні споруди за критеріями вибору шляхів ефективного музеєфікації наступним чином:

1) замки, придатні для використання під історико-архітектурні заповідники, музеї – це найцінніші замкові ансамблі в комплексі з іншими навколишніми пам'ятками історії та культури, мальовничим ландшафтом. Різноманітні музеї влаштовують в окремих пам'ятках архітектури заповідника (заповідники на базі замкових комплексів у Кам'янці-Подільському та Меджибожі);

2) замки, придатні для використання під заклади відпочинку та туризму з умовами розміщення в них пунктів торгівлі, сервісних центрів, музеїв. Наявність різноманітних пам'яток історії та культури, мальовничих навколишніх ландшафтів – необхідні умови вибору таких замків (замки в Староконстантинові, Панівцях);

3) пам'ятки архітектури, поруч з якими можна побудувати турбази, готелі, бази відпочинку, – це замки, що збереглися у напівзруйнованому стані або лише фрагментарно, а навколишні ландшафти мають різноманітні цінні фактори туризму – пам'ятки історії, археології, культури (замкові комплекси в Чернокозинцях, Сатанові);

4) замкові комплекси, придатні для ознайомлення з ними, – пам'ятки архітектури, що зберегли деяк будівлі, придатні для організації в них об'єктів туристичної інфраструктури, розташовані в місцях пролягання туристичних маршрутів (замки в Жванці, Ізяславі, Летичеві, Рихті);

5) історико-архітектурні пам'ятки, що збереглися у вигляді руйн та не мають зручного транспортного доступу, але включення яких до туристичних екскурсійних маршрутів сприятиме їх збереженню та охороні навколишнього ландшафту (залишки замкових комплексів у Зінькові, Сутківцях) [2, с.57].

Процес перетворення замкових комплексів на туристичні об'єкти може відбуватися також шляхом будівництва нових закладів відпочинку й туризму в місцях з живописним природним ландшафтом, де знаходяться різноманітні пам'ятки історії та культури.

Весь цей комплекс заходів щодо залучення пам'яток фортифікаційної архітектури, на які так багатий Подільський край, повинний розраховуватись на широке коло відвідувачів. Це в свою чергу буде стимулювати розвиток туристичної галузі, здійснювати популяризацію замкових комплексів, сприяти формуванню у суспільстві громадської думки сприятливої для охорони історичних пам'яток, а також сприяти патріотичному вихованню молоді, піднесенню туристсько-краєзнавчої діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (на матеріалах Зводу пам'яток історії та культури України) / ред. кол.: П.Т. Тринько, В.О. Горбик, Е.М. Піскова. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. Ч.2. 255 с.
2. Баженова С.Е., Баженов А.В., Буторіна В.Б. і ін. Хмельниччина туристична: істотко-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 192 с.
3. Бойко О.С., Лонкевич Д.Р. Замки Тернопільської області // *Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація*. Львів, 2000. № 11. С. 59-88.
4. Возницький Б.Г. Олеський замок. Львів, 1978. 142 с.
5. Габрель М.М. До вдосконалення методики оцінки пам'яток архітектури // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*. Львів, 2005. С. 147-151.
6. Гайда О.М. Реєварація пам'ятки архітектури XVI-XVII ст. замкового комплексу в м. Бережанах Тернопільської обл. Львів, 2003. 123 с.
7. Дида І.М. Замки і резиденції в архітектурному ландшафті України // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура*. Львів, 2005. С. 49-52.
8. Куцевич В.В. Пам'ятка – середовище – сучасне використання // *Будівництво України*. 1994. № 5-6. С. 19-22.
9. Лесик А.В. Использование памятников архитектуры западных областей УССР // *Строительство и архитектура*. 1983. № 1. С. 22-25.
10. Лесик А.В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. Львов, 1987. 128 с.
11. Лесик А.В. Размещение туристических учреждений в памятниках архитектуры // *Архитектура СССР*. 1980. № 11. 10-13.
12. Лесик А.В. Современное использование памятников архитектуры // *Архитектура СССР*. Львов, 1980. № 11. С. 13-16.
13. Поліщук В.С. Замкові комплекси як засіб популяризації туризму на Хмельниччині // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. 9. С. 388-395.
14. Про державний історико-культурний заповідник «Меджибіж»: Постанова Кабінету Міністрів України № 1761 від 27 грудня 2001 // *Архів Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж»*. Ф.52. Спр.1. 2 арк.
15. Проект організації території національного природного парку «Подільські Товтри», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів, розроблений Державним комітетом з будівництва архітектури та житлової політики України і науково-дослідним і проектним інститутом містобудування 22 травня 2002 р.: в. 2 т. Київ, 2002.

16. Станіславська А.П. Проблеми організації нових музейних експозицій // *Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 25-28.*
17. Усачева К.В., Гейдар Т.И. К вопросу охраны и музеефикации памятников архитектуры в ЧССР К.В. Усачева, Т.И. Гейдар // *Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. Москва: НИ культуры, 1978. С. 186-201.*
18. Чернявская Е.Н. Ценность и оценка памятников архитектуры // *Памятники в контексте историко-культурной среды. Москва: НИИ культуры, 1990. С. 41-60.*

В. С. Полищук

Восстановление и сохранение памятников фортификационной архитектуры как средство развития туризма в Хмельницкой области

Автор статьи обращает внимание на то, что Хмельницкая область богата на памятники фортификационной архитектуры, в котором весомое место составляют замковые комплексы. Именно данные комплексы вызывают большой интерес как у соотечественников, так и далеко за пределами Украины.

Одновременно автор подчеркивает, что подавляющее большинство фортификационных сооружений, которые есть на территории области находятся в запущенном состоянии, имеют низкий технический уровень. Автор статьи заостряет внимание на необходимости восстановления и сохранения памятников фортификационной архитектуры, которые являются мощным средством заинтересованности туристов. В связи он предлагает включать их в инфраструктуру музейной экспозиции, поскольку это является приемлемым и в полуразрушенных замковых комплексов и тех, что сохранились в виде фрагментов, руин.

Вызывает определенный интерес содержание статьи утверждением автора о том, что восстановление исторических памятников способом их реставрации не является единственным, что более эффективным методом их сохранения является приспособление архитектурных сооружений до современных потребностей.

В статье подчеркивается мысль о необходимости создания автономных музейных комплексов исторического, историко-краеведческого, художественного профилей.

Автор делает вывод о том, что только весь комплекс этих организационных мероприятий и действий, направленных на техническое восстановление и сохранение объектов, будет способствовать в наибольшей степени сохранению исторических памятников фортификационной архитектуры и послужит большим стимулом для ценителей старины, то есть туристов.

Ключевые слова: архитектура, комплексы, восстановление, сохранение, состояние, средства, реставрация памятника, приспособление.

V. Polishchuk

Restoration and maintenance of memories of fortification architecture as a means of developing tourism in Khmelnytskyi region

The author of the article pays attention to the fact that Khmelnytskyi region is rich in monuments of fortification architecture, in which a sig-

nificant place is the castle complexes. These complexes are of great interest as countrymen, and far beyond Ukraine.

At the same time the author emphasizes that the vast majority of fortifications, which are on the territory of the region are in poor condition, have low technical level.

The author focuses on the need for the restoration and preservation of monuments of fortification architecture, which are a powerful way to interest tourists. In connection, he proposed to include them in the infrastructure of the Museum exhibition, as it is acceptable and in a dilapidated castle complexes and those that have been preserved in the form of fragments, ruins.

Is sort of interesting content articles by the author's assertion that the restoration of historical monuments, their restoration is not the only thing more effective method of preserving them is to adapt architectural structures to modern needs. The article emphasizes the idea of the necessity of creating an Autonomous historical Museum complex, local history, art profiles.

The author makes a conclusion that only the whole complex of organizational measures and actions aimed at technical restoration and preservation of the objects will contribute to the greatest extent the preservation of historical monuments of fortification architecture and will serve as great encouragement for lovers of antiquity, that is, tourists.

Key words: architecture, systems, recovery, preservation, condition, means, restoration of the monument, fixture.

Отримано: 4.07.2017

УДК 929-052(477.85)«1900/1918»КОРДУБА

С. В. Трубочанінов

«ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ПЕРІОД» В ЖИТТІ МИРОНА КОРДУБИ (1900—1918): НАУКОВА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Мирона Кордубу (1876–1947) вважають одним із найталановитіших учнів Михайла Грушевського. У становленні визначного історика, громадсько-культурного і політичного діяча важливу роль відіграв період, коли він жив і працював у Чернівцях. До столиці Буковини М. Кордуба переїхав з Відня наприкінці 1900 р. Спершу він працював помічником учителя, згодом – викладачем географії та історії у II-й державній гімназії.

Чимало часу і сил М. Кордуба віддавав науковій роботі. У 1902 р. він став одним із засновників Українського історичного товариства у Чернівцях. У 1903 р. його обрали дійсним членом історико-філософської секції Наукового Товариства імені Т.Г. Шевченка у Львові. У 1907 р. навіть розглядалося питання про його призначення професором Львівського університету.

У «чернівецький період» М. Кордуба визначився з одним із головних напрямків своєї наукової діяльності – історичною географією. Перші результати своїх досліджень української топонімії учений виклав у статті «Найдавніші оселі на Буковині», яка з'явилася у газеті «Буковина» (1905). У 1906 р. була опублікована стаття, в якій М. Кордуба спробував з'ясувати динаміку зміни молдавсько-